

Žydų lėlių teatras *Maidim*

DOVYDAS JUDELEVIČIUS

El. paštas: dovydasju@gmail.com

Straipsnyje apžvelgiama Vilniuje 1933–1941 m. veikusio žydų lėlių teatro *Maidim* veikla, pristatoma pavadinimo kilmė, trumpa teatro susikūrimo istorija, teatre dirbę menininkai, spektaklių ir programų bruožai, kuriuos lėmė orientacija į suaugusį žiūrovą, sugebėjimas vengti masinės kultūros įtakos. Publikacijoje taip pat patikslinami kiti reikšmingi, su žydų teatro Lietuvoje istorija susiję faktai: įrodoma, kad anksčiau klaidingai 1927 m. datuotas spektaklis „Šikišer“ įvyko 1935 m.; atkreipiamas dėmesys į menotyrininkės Aistės Niunkaitės-Račiūnienės argumentuotą atribuciją, nurodančią, jog ilgą laiką su purimšpiliu sietos Gaono muziejuje Vilniuje saugomos lėlės iš tikrųjų buvo sukurtos žydų liaudies meistro iš Kelmės Aharono Chaito, mirusio prieš Antrąjį pasaulinį karą, ir yra dalis kompozicijos, vaizduojančios biblinį karaliaus Saliamono dvarą ir sostą.

Raktažodžiai: lėlių teatras, žydų teatras, marionetė, geto teatras, Antrasis pasaulinis karas, purimšpilis

---

Lėlių teatras *Maidim*, dažniau pagrįstai vadinamas marionečių teatru, gyvavo Vilniuje nuo 1933 iki 1941 metų. Jo veikla nutrūko prasidėjus nacistinės Vokietijos karinei agresijai prieš Sovietų Sąjungą, tad galima kalbėti apie bemaž dešimtmečio istoriją. Tokia trukmė lėlių teatrui iš tiesų didelė, tarpukariu ir Lietuvoje, ir Lenkijoje netgi išskirtinė. Nuodugnai atkurti šio teatro istoriją, atgaminti spektaklius ir pasekti jo kūrybinę raidą yra sudėtinga. Dauguma teatro dalyvių žuvo 1941–1945 m. – vieni pirmosiomis karo veiksmų dienomis ar savaitėmis, kiti Vilniaus gete per žiaurias naikinimo akcijas arba 1943 m. likvidavus getą mirties lageriuose (Estijoje, Rytprūsiuose, Vokietijoje). Neiškilo medžiaginė teatro kūrybinių darbų dalis – dekoracijos, lėlės, vaidinimų tekstai, populiarios dainelės. Net spaudos atsiliepimai gana fragmentiški, nes išsiskleidė ar dingo su neišsaugota tarpukario Vilniaus žydų spauda. Pagrindinis šaltinis tiriant *Maidim* istoriją – dalyvių ir amžininkų atsiminimai. Iš jų svarbiausieji:

1. Jechijelio Burgino knyga „Fun Vilne biz Jisroel“ („Nuo Vilniaus iki Izraelio“), išleista Tel-Avive 1988 m. jidiš kalba. Skyrius apie *Maidim* (kn. 58–70) yra išverstas į lenkų kalbą¹.

2. Rašytojo ir istoriko Leizerio Rano nemažos apimties skyrius apie žydų teatrą Vilniuje kolektyviniame dvitomyje „Žydų teatras Europoje tarp abiejų pasaulinių karų“².

Teatro pavadinimas remiasi liaudišku posakiu – jidiš kalbos frazeologizmu „er iz a maidim oif alc...“; atseit, jis yra visų galų meistras, viską moka, visko imasi ir pan. Esama čia ir šelmiškumo ar išdaigos prasmės. Tokia semantika labai tiko lėlių teatro specifikai. Lietuviškai šį teatro pavadinimą galėtume versti *visų galų meistras* arba *išdaigininkas, pokštininkas, štukorius*.

Sumanymo iniciatoriai – jaunas, į meną linkęs staliaus sūnus Aharonas Bastomskis, jo bičiulis minėtasis J. Burginas, jūdvių artimas draugas Hiršas Porudominskis ir „Jung-Vilne“ literatų bei menininkų grupės narys Bencionas Michtonas. Jie viską darė patys, dalijosi visas išlaidas ir, žinoma, visus ūkinius ir administracinius rūpesčius, kurių ilgainiui daugėjo.

---

¹ *Pamiętnik teatralny*, rok XLI, z. 1–4, Warszawa, 1992, s. 493–438.

² *Jidiš teatre in Eirope cvišn beide velt-milchomes*, New York, 1968–1971.

Nuo pat pradžių sumanytasis teatriukas orientavosi į suaugusį žiūrovą, kuriam rūpi ne tik smagus žaidimas, bet ir buities bei gyvenimo aktualijos, perteiktos linksma forma, nevengiant šaržo ir satyros. L. Rano nuomone, įtakos turėjo ir slaviškieji Petruškos lėlių vaidinimai, su kuriais keliaujantys linksmintojai rodydavosi turguose ar mugėse. Dar svarbesnė buvo Vilniaus studentų puoselėjama „szopka akademicka“. Tiesioginių pirmtakų būta ir žydų kultūrinėje dirvoje. Antai dar 1923 m. vilnietis dailininkas Jakovas Šeras su lėlėmis, vaizduojančiomis žymius rašytojus, menininkus, visuomenės veikėjus, rodydavosi Vilniaus žydų realinėje gimnazijoje. Tekstas buvęs vidutiniškas, bet vaidinimai turėję pasisekimą. Kiek vėliau Lodzėje poetas Mošė Broderzonas ir dailininkas Icchokas Broineris sukūrė literatūriškai stipresnę marionečių teatrą *Chad-Gadje*. Jo veikla, nors ir epizodinė, susilaukė atgarsio ir kituose Lenkijos miestuose, buvo žinoma ir vilniečiams. 1929 m. Vilniuje gastroliavo iš JAV atvykęs satyrinių polinkių teatriukas *Modikot* (lėlininkų pora Zuni Moud ir Josefas Kotleris).

Maidim kryptis susiklostė ne iš karto. Pirmosios lėlės buvo pirštinių. Tik nuo trečiosios programos (1935) pradėta gaminti marionetines lėles – apie 80 cm aukščio, su siūliukais. Lėlių ir dekoracijų projektus kūrė B. Michtonas, vėliau prisidėjo kitas dailininkas – Judelis Mutas. Sudėtingesnei lėlių valdymo technikai reikėjo ir gausesnio vaidintojų būrio, ir tam tikros specializacijos. Tarp „naujokų“ buvo, pavyzdžiui, aktorius Kasrielis Broido, kuris vis sėkmingiau kūrė ir kupletų tekstus. Kitas „naujokas“, Pinchusas Mendelsonas, iš pradžių tik valdė lėles, vėliau pradėjo vaidinti. Režisūrai talkino Mošė Ranas, sukaupęs vertingos patirties vadovaudamas teatro mėgėjų sambūriams žydų, lenkų, lietuvių kalba.

Prasidėjęs kaip kuklus mėgėjų būrelis, *Maidim* sugebėjo per ilgą laikotarpį išsaugoti ir išplėsti kolektyvą, kuris vis sėkmingiau jungė pirmąsias azartą su bręstančiu profesionalumu. Tai ne tik stiprino spektaklių įtaigą, bet ir leisdavo praspūsti pro cenzūrą politiškai angažuotuose vaidinimuose.

Patrauklus buvo šio teatro santykis su muzika ir literatūra. Orientuodamasis į suaugusį žiūrovą, dažnai gana jauną, *Maidim* mokėjo ugdyti publikos skonį nenuolaidžiaudamas masinei kultūrai. Muziką pirmiesiems spektakliams kūrė talentingas jaunas muzikas Leibas Oguzas, vėliau Vilniaus konservatorijos absolventas Elijahu Teitelboimas. Šalia žydų literatūros klasikų Pereco, Šolomo Aleichemo, jaunesnių rašytojų Iciko Mangerio, Mošės Broderzono skambėjo vilniečių Mošės Kulbako, Šimono Kaganos, Leizerio Volfio, Leizerio Rano ir kt. tekstai. Repertuarą sudarė 11 programų, tarp jų 2 skirtos vaikams. Ir visose labai svarūs buvo literatūriniai komponentai, žinoma, pritaikyti lėlių vaidinimo specifikai.

Vientisos dramaturgijos nebuvo siekiama. Dauguma programų – tai savotiški koncertinių numerių vėriniai. Rečiau plėtotą vientisą, numerius dramatiškai jungianti tema, kaip tai buvo padaryta vaidinant „Atliekamą milijoną“ – šmaikštų atsiliepiamą į Vilniuje pasakytą sionistų-revizionistų vado Z. Žabotinskio kalbą.

Akivaizdi maidmiečių simpatija „Jung-Vilne“ grupei, su kuria daugelį siejo ir asmeniniai ryšiai. Tai suartina *Maidim* teatrą su kitu taip pat mažąsias literatūros formas plėtojusiu sambūriu „Davkė“ („Tik šitai“, 1933–1939).

Grąžinus Vilnių Lietuvai ir susijungus prieš dvidešimt metų suskaldytai litvakų erdvei, *Maidim* buvo tarp pirmųjų Vilniaus teatrinių kolektyvų, sėkmingai užmezgusių natūralų ryšį su Kauno ir kitų Lietuvos miestų žiūrovais.

1940–1941 m. sovietizuojant visas meno sritis *Maidim* (kaip ir kiti teatrai) patyrė ideologinę prievartą. Materiali teatro situacija pagerėjo, tačiau *Maidim* kartu su kitais kolektyvais turėjo paklusti dogmatiškiems ideologiniams reikalavimams ir pasiduoti vienadienėms

Lėlių teatro *Maidim* spektaklio ašifa, Lietuvos literatūros ir meno archyvas, f. 702 (netvarkyti dokumentai)

agitacinėms kampanijoms. Pavyzdžiui, repertuare atsirado gegužės pirmajai skirta programa, gerokai nutolusi nuo ankstesnės šio teatro stilistikos.

Nacių okupuotame Vilniuje dalis buvusių *Maidim* dalyvių, atsidūrusių gete, bandė atgavinti savo teatro patirtį. L. Ranas nurodo, kad 1942 m. balandžio pabaigoje buvo toks nusisekęs bandymas, tačiau nieko konkrečiau jis nemini. Galbūt čia kalbama apie koncertą, 1942 m. gegužės 4 d. surengtą geto vartų sargybos. Mažajoje miesto salėje Arklių g. 3 (dabar – 5) šalia simfoninio orkestro buvo pristatytas, kaip rodo išlikusi ašifa, *Lėlių vaidinimas (Marionetės)*. Geto teatrui iš realinės gimnazijos salės persikėlus į minėtąją Miesto salę, 1942 m. balandžio 26 d. šis koncertas buvo antras renginys po geto teatro atidarymo naujojoje vietoje³.

Verta paminėti ir kitą lėlių teatrui artimą spektaklį gete. Atidarant geto teatre pirmą Vaikų ir jaunimo klubo viešą pasirodymą buvo parodyta M. Gilinskio ir J. Trumpianskio muzikinė opera „Lėlės“ (Lialkes), kurioje veikia ir lėlės, ir vaikai.⁴

Kita vertus, geto teatro darbams talkino ir buvę *Maidim* dalyviai, kiekvienas savo srityje. K. Broido garsėjo kaip tekstų autorius ir reviu dramaturgas. Dailininkas J. Mutas kūrė scenografiją kai kuriems spektakliams. J. Mutas žuvo Estijoje, K. Broidas žuvo, kai hitlerininkai iš Estijos gabenamus kalinius nuskandino Baltijos jūroje.

Post scriptum. Norėtūsi aptarti dvi prielaidas, susijusias su *Maidim* istorija.

1. Lietuvių teatro istorijos Antrojoje knygoje kaip galima ankstesnė *Maidim* įkūrimo data minimi 1927 m.⁵, nes buvo remiamasi Lietuvos literatūros ir meno archyve saugoma ašifa, kurioje metai nenurodyti, tik mėnuo ir dienos. Šie metai nustatyti pagal rinkinyje esančius kitus 1927 m. dokumentus. Afišos tekstas tokiai datai prieštarauja. Čia minima „Šikišer“ premjera buvo iš programos, parodytos 1935 metais. Vilniaus žydų teatro bičiulių draugija, kuri globojo spektaklį, buvo įkurta tik 1928 metais. Spektaklio muzikos vadovas E. Teitelboimas tik 4-ojo

³ *Vilniaus geto afišos*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 34–7.

⁴ *Ibid.*, p. 130–131.

⁵ *Lietuvių teatro istorija: Antroji knyga. 1935–1940*, V., 2002, p. 279.

dešimtmečio viduryje atėjo į *Maidim*. Tad tiksliai šio spektaklio data sietina su 1935 metais. Kalbėti apie ankstyvesnę *Maidim* užuomazgą nėra pagrindo.

2. Antroji prielaida su *Maidim* siejasi netiesiogiai, bet vis dėlto yra svarbi. Kurį laiką buvo paplitusi nuomonė, kad dalis prof. Pauliaus Galaunės išsaugotos žydų meno kompozicijos, esančios Gaono žydų muziejuje, – purimšpilio lėlės – galėjusios likti iš tarpukariu buvusio nežinomo žydų liaudies teatro. Šią prielaidą jau prieš keletą metų paneigė Aistės Niunkaitės-Račiūnienės publikacija „Dėl vieno unikalaus žydų meno kūrinio atributavimo“⁶. Iš tikrųjų tai dalis bendros kompozicijos, vaizduojančios biblinį karaliaus Saliamono dvarą ir sostą. Kompozicijos autorius – talentingas liaudies menininkas, drožėjas iš Kelmės Aharonas Chaitas, miręs dar iki Antrojo pasaulinio karo pradžios.

Gauta 2008 11 24
Parengta 2008 11 28

DOVYDAS JUDELEVIČIUS

Jewish *Maidim* puppet Theatre

Summary

The article reviews activities of the *Maidim* Jewish marionette theatre which operated in Vilnius in 1933–1941; the origin of its title is presented, as well as a short history of the theatre's creation, the artists involved in the project, the features of the performances and programs, conditioned by the orientation towards the adult spectator, its ability to avoid the influence of mass culture. The publication also specifies other important facts pertaining to the history of the Jewish theatre in Lithuania: it proves that the earlier misdated performance of 1927, "Shikisher", was performed in 1935; attention is drawn to the well reasoned attribution by the art historian Aistė Niunkaitė-Račiūnienė, indicating that the dolls, for a long time preserved and treasured at the Gaon museum in Vilnius, heretofore connected to "purimspiel", are in fact created by the Jewish folk artist from Kelmė, Aharon Khait, who died before WWII, and depict the court and throne of the biblical King Solomon.

---

⁶ *Vilniaus dailės akademijos darbai*. 30, V., 2003, p. 115–153.